

Jan Kopiec

Obraz diecezji wrocławskiej w procesach informacyjnych z lat 1655-1732

Studia Theologica Varsaviensia 26/2, 141-159

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JAN KOPIEC

OBRAZ DIECEZJI WROCŁAWSKIEJ W PROCESACH INFORMACYJNYCH Z LAT 1655—1732

WSTĘP

Po Soborze Trydenckim wszedł w życie bardzo szczegółowy i ściśle określony sposób powoływania biskupów w Kościele katolickim. Zachowując wytworzone w poprzednim okresie zwyczaje i kompetencje różnych czynników (np. wybory kapitulne, postulacje czy nominacje monarchów), uściślono teraz kryteria i wpływ kongregacji rzymskich co do zatwierdzania i prekonizacji kandydatów. Znalazło to swój konkretny wyraz w ujęciu w szczegółowe ramy badania kwalifikacji kandydata na biskupstwo, jak również zebrania aktualnych wiadomości o stanie diecezji, dla której miał być mianowany nowy ordynariusz.¹ Odpowiednimi dokumentami papieskimi regulującymi owe wymagania były przede wszystkim konstytucja Grzegorza XIV *Onus Apostolicae servitutis* z 15 maja 1591 r. oraz instrukcja Urbana VIII *Si processus* z 1627 r. Spośród wymagań w nich wyliczonych interesują nas *Interrogatoria pro habenda informatione status ecclesiae*, które praktycznie były podstawowymi źródłami wiedzy kancelarii papieskiej o danej diecezji.² Kwestia ta obejmowała 13 pytań, które miały przybliżyć obraz danej diecezji: 1. położenie, wielkość, liczba domów i wiernych miasta biskupiego, 2. katedra, jej wezwanie i wygląd, 3. związek metropolitalny diecezji; 4. liczebność kapituły i kleru przykatedralnego, ich dochody, preben-

¹ Por. H. Jedin, *Die Reform des bischöflichen Informativprozesses auf dem Konzil von Trient*, „Archiv für katholisches Kirchenrecht” 116: 1939, s. 389—413 (przedruk w: Tegoż, *Kirche des Glaubens — Kirche der Geschichte*, Freiburg—Basel—Wien 1966, Bd 2, s. 441—479.

² Drukowane w *Canones et decreta Concilii Tridentini*, ed. Friedberg, Lipsiae 1853, s. 494—500, także w T. Długosza, *Biskupia „visitatio liminum”*, „Collectanea Theologica” 14: 1933, s. 109—112. Omówił je W. Müller, *Diecezja krakowska w relacjach biskupów z XVII—XVIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 13: 1965 z. 2, s. 40—41.

dy teologa i penitencjarza, 5. duszpasterstwo w katedrze i posiadanie chrzcielnicy, 6. zakrystia z wyposażeniem, chór, organy, dzwony i cmentarz, 7. relikwie posiadane przez katedrę, 8. rezydencja biskupia, 9. dochody biskupstwa, 10. ilość parafii, kolegiat, klasztorów, bractw i szpitali w mieście biskupim, 11. rozległość diecezji i liczba miejscowości, które obejmuje, 12. seminarium duchowne i liczba alumnów, 13. okres wakansu diecezji.³ Z tego układu pytań i problematyki diecezjalnej wynika, że kwestionariusz jest odbiciem sytuacji diecezji włoskich, małych liczebnie i terytorialnie, natomiast stanowczo nie oddający nieraz bardzo skomplikowanej sytuacji w diecezjach innych krajów.⁴ Niemniej właśnie takie pytania zadawano świadkom w procesach informacyjnych dla biskupów wrocławskich.

PROCESY INFORMACYJNE BISKUPÓW WROCŁAWSKICH Z LAT 1655—1732

Najstarsze procesy informacyjne dla Wrocławia w swej nowej formie zostały przeprowadzone dopiero w połowie XVII w. po zgonie biskupa Karola Ferdynanda Wazy w 1655 r. Do końca czasów austriackich (charakteryzujących się uciążliwym patronatem cesarzy z dynastii Habsburgów nad Kościołem katolickim w duchu rekolicyzacji i wytworzenia tzw. cesarskiego katolicyzmu) w 1742 r., dysponujemy 6-krotnymi staraniami o obsadzenie stolicy wrocławskiej i — konsekwentnie — odpowiedziami świadków o stanie diecezji.⁵

W 1655 r. cesarz Ferdynand polecił kapitule wybór swego brata Leopolda Wilhelma, będącego już biskupem Strasburga, Passawy, Ołomuńca i Halberstadt. W celu dopełnienia formalności związanych z procesem informacyjnym, w siedzibie nuncjusza wiedeńskiego S. Pannocieschi odpowiadali na pytania super statu: Joannes Georgii, lat 49, pochodzący z Fran-

³ Przytacza je W. Müller, art. cyt., s. 40—41.

⁴ Podkreślił to także Müller, tamże, s. 40.

⁵ O wyborach biskupów wrocławskich w tym okresie pisał H. Jedin, *Die Krone Böhmen und die Breslauer Bischofswahlen 1468—1732*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” 4: 1939, s. 191—203, ale nie uwzględnił materiałów zawartych w pytaniach super statu. Podobnie w starszych publikacjach o poszczególnych elekcjach, głównie J. Jungnitza, tematyka ta nie występuje. Interesowały autorów kwestie przebiegu elekcji i wszelkich ówczesnych układów kościelno-politycznych. Dopiero w nowszych czasach badacze sięgnęli do informacji o diecezji w tej kategorii źródeł. Szczegółowe informacje przy poszczególnych procesach niżej

konii, zamieszkały w Nysie (28 IX 1655), Franciszek v. Requensens, lat 56, z Antwerpii, prepozyt kapituły katedralnej w Ołomuńcu, oraz Oktawiusz de Terzen, lat 37, kanonik wiedeński i kolegiaty św. Krzyża we Wrocławiu.⁶ Obaj pierwsi powoływali się na wiadomości z autopsji, jedynie trzeci na relacje.

W listopadzie 1662 r. zmarł biskup Leopold Wilhelm i tym razem cesarz Ferdynand III narzucił swego kandydata, tym razem swojego 14-letniego syna Karola Józefa, równocześnie także — obok wrocławskiego, na biskupstwa w Ołomuńcu i Passawie. W procesie informacyjnym otwartym przez nuncjusza C. Carafę w dniu 21 III 1663 składali zeznania dwaj wybitni przedstawiciele kościelnego środowiska wrocławskiego, młodzi, ale z doskonałą znajomością sytuacji diecezji. Byli nimi: Karol Franciszek Neander, lat 36, kanonik katedralny⁷ oraz Franciszek Ksawery Weinzerle, lat 26, z tejże kapituły.⁸ Obaj byli ludźmi bardzo kompetentnymi dla udzielenia informacji o Kościele na Śląsku.⁹

Bardzo szybko zaważowała znowu diecezja ze względu na rychłą śmierć chorowitego Karola Józefa i już 11 VI 1664 r. w Linzu w rezydencji Carafy zjawili się dwaj przedstawiciele kościoła wrocławskiego, by odpowiadać w procesie informacyjnym Sebastiana Rostocka, dotychczasowego archidiakona, wybranego przez kapitułę bez nacisku cesarza. Jako pierwszy zeznawał Jan Jakub Brunetti, lat 36, z pochodzenia Włoch,

⁶ Tekst procesu informacyjnego wraz z odpowiedzią świadków znajdujemy w Archiwum Watykańskim (dalej: ASV) Arch. Nunz. di Vienna — *Processi canonici* nr 107. Dla zrozumienia miejsca tych materiałów w ASV bardzo użyteczne są artykuły R. Ritzlera: *Bischöfliche Informativprozesse im Archiv der Datarie*, „Römische Quartalschrift für Christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte” 50: 1955, s. 95—101, oraz *Die bischöflichen Informativprozesse in den „Processus Consistoriales” im Archiv des Kardinalskollegs bis 1907*, „Römische Historische Mitteilungen” 2: 1959, s. 204—220. Elekcję Leopolda Wilhelma, charakterystykę świadków w procesie informacyjnym oraz odpowiedzi o stanie diecezji analizuje A. Strnad, *Wahl und Informativprozess Erzherzog Leopold Wilhelms von Oesterreich, Fürstbischof von Breslau (1655—1662). Nach römischen Quellen*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” 26: 1968, s. 153—190.

⁷ Jego biografię prezentuje J. Mandziuk, *Karol Franciszek Neander — biskup sufragan wrocławski*, „Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne” 12: 1980, s. 167—190.

⁸ Podstawowe dane o nim podaje J. Jungnitz, *Die Breslauer Germaniker*, Breslau 1906, s. 178—182.

⁹ Teksty ich zeznań i odpowiedzi znajdują się w ASV, Arch. Nunz. di Vienna, *Processi* 132. Dotychczas ta elekcja nie była przedmiotem odrębnego studium.

od 13 lat w kapitule katedralnej i jej scholastyk, oraz Walenty Barthonius, lat 30, z Raciborza, wikariusz katedralny. Obaj byli w stanie wyczerpująco odpowiedzieć na postawione pytania.¹⁰

W 1671 r. na biskupstwo wrocławskie zarówno papież jak i cesarz wysunęli kardynała Fryderyka von Hessen-Darmstadt. Ze względu na osobę kandydata, przebywającego w Rzymie stale, uczestnicy procesu informacyjnego zjawili się tamże, odpowiadając na pytania 13 XII 1671 r. Byli to: kanonik wrocławski, 42-letni Jan Henryk Heyman a Rosenthal oraz Tomasz Hancke, 30-letni obywatel miasta Wrocławia. Obaj udzielili bardzo wyczerpujących odpowiedzi.¹¹

Wybory i obsada diecezji wrocławskiej po śmierci kardynała Fryderyka należały do jednych z najtrudniejszych. Początkowo bowiem większość kapituły wybrała pasterza śląskiego w osobie biskupa ołomunieckiego Karola, godzącego się zresztą chętnie na ten wybór. Ale pragnieniem cesarza było, by biskupem wrocławskim został brat cesarzowej Jerzy Wolfgang. Wprawdzie proces informacyjny na rzecz Karola ołomunieckiego już się przed nuncjuszem F. Buonvisio toczył, wraz z przesłuchaniem świadków, jednakże przeprowadzono wolę monarchy. I chociaż w tymże roku Jerzy Wolfgang zmarł, to na jego miejsce wybrano młodszego brata cesarzowej i niedoszłego biskupa, Franciszka Ludwika. Na jego rzecz nie prowadzono już odrębnego procesu, tylko uznano odpowiedzi,

¹⁰ Materiały procesu przechowywane w ASV, Proc. Consistoriali, vol. 62 ff. 691r—723v. Także Arch. Nunz. di Vienna, Processi 140. Mikrofilm tego procesu znajduje się w Lublinie, por. B. Kumor, *Katalog mikrofilmów Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, nr 1, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 6: 1963, s. 137, sygn. 133. Jednemu z największych biskupów wrocławskich specjalną monografię, do dziś w zasadzie aktualną, poświęcił J. Jungnitz, *Sebastian von Rostock, Bischof von Breslau*, Breslau 1891, z opisem elekcji (s. 86—98) i wiadomościami o świadkach, ale bez przytoczenia interesujących nas materiałów.

¹¹ Posiadamy dwa teksty procesu (dwa uchwycenia podwójnych tekstów procesów zob. R. Ritzler, Informativprozesse im Archiv der Datarie, art. cyt. s. 98) w ASV: Proc. Consis. vol. 70 ff. 1313r—1316v, oraz Proc. Datariae, vol 50 ff. 69r—73r. Także mikrofilmy obu w Ośrodku ABMK sygn. 133 i 135. Starsza monografia kardynała pióra P. Buchmanna, *Friedrich, Langraf von Hessen-Darmstadt, Malteserritter, Kardinal und Bischof von Breslau* 1883, posiada opis wyboru jego na stolicę wrocławską (s. 26—31), ale bez wykorzystania materiału z procesu informacyjnego. Siegnęła do niego R. E. Schwerdtfeger, *Friedrich von Hessen-Darmstadt. Ein Beitrag zu seinem Persönlichkeitsbild anhand der Quellen im Vatikanischen Archiv*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” 41: 1983, s. 188—190.

udzielone wcześniej, przy biskupie Karolu ołomunieckim.¹² A zeznawało w tym procesie wielu świadków w czerwcu 1682 r. w rezydencji nuncjusza w Wiedniu. Najpierw Michał Henryk Pietsch, lat 28, człowiek świecki, „iuris practicus apud curiam Vratislaviae”, następnie Jan Sebastian Godfryd Peschel, lat 21, „iuris candidatus” z Wiednia, ale pochodzący z Wrocławia; dalej Kasper Franck, lat 26, bakałarz teologii na uniwersytecie wiedeńskim, kapłan, oraz jeszcze dodatkowo dla uzupełnienia pytań 9 i 11 Franciszek Friesheysen ab Eysenberg, lat 30, człowiek świecki, „ex Slesia”, bez bliższego sprecyzowania (dodatkowo jeszcze 3 osoby zeznawały tylko z pytań o kwalifikacjach kandydata). Odpowiedzi o stanie diecezji bardzo obszerne, dają w miarę przekonywujący obraz diecezji wrocławskiej w przeddzień tureckich niebezpieczeństw.¹³

Franciszek Ludwik Neuburg zasiadał na stolicy wrocławskiej 49 lat (był równocześnie biskupem wormackim, prepozytem w Ellwangen, arcybiskupem trewirskim, potem moguncem i kanclerzem Rzeszy). Po jego zgonie w 1732 r. jeszcze tylko raz w okresie habsburskim mianowano biskupa wrocławskiego. Został nim Filip Ludwik von Sinzendorff, syn znanego z początków XVIII w. ministra cesarskiego, dotychczasowy biskup diecezji Raab na Węgrzech. Formalności związane z uzyskaniem odpowiedzi na pytania super statu przeprowadził z upoważnienia nuncjusza D. Passionei sufragan wrocławski Daniel E. Sommerfeld. Jako świadków w procesie informacyjnym wybrał: Mikołaja Maldera, lat 74, kapłana, wikariusza-seniora przy katedrze oraz wicedziekana kolegiaty św. Krzyża we Wrocławiu, a także dwu wikariuszy katedralnych:

¹² W procesie informacyjnym Franciszka Ludwika znajdujemy uwagę kancelarii nuncjatury wiedeńskiej pod datą 9 VIII 1683 r.: „Quod statum ecclesiae Vratislaviensis fuit satisfactum in processu recenter formato pro episcopo Olomucense et ad Sanctitatem Suam transmisso post quod tempus non potest evenire probabiliter alia variatio quam quae forsitan procederet et praesenti bello Turcarum et rebellium Hungarorum per quos etiam impeditur commercium ita, ut nec per aliquam commissionem, seu subdelegationem posset obtineri informatio”, ASV, Arch. Nunz. di Vienna, Processi 213.

¹³ Teksty odpowiedzi w procesie informacyjnym biskupa Karola dla Wrocławia mamy w ASV, Arch. Nunz. di Vienna, Processi 208, a także w kopii w ASV, Nunz. di Germania 773. Dla biskupa Franciszka Ludwika zob. przyp. 12. Owym skomplikowanym podwójnym wyborem biskupa wrocławskiego poświęcił szczegółowe studium J. Jungnitz, *Die Breslauer Bischofswahl 1682/83*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens” 35: 1901, s. 245—257, bez omówienia odpowiedzi o stanie diecezji.

51-letniego Michała Sigmunda i 36-letniego Jakuba Gitzlera. Wszyscy więc pochodzili ze stolicy diecezji, więc mogli odpowiadać jako dobrze zorientowani. Ale pełne odpowiedzi podał tylko pierwszy z nich, natomiast przy następnych zadowolono się tylko formułą „ut testis 1 vel 2”, z uzupełnieniami jedynie bardzo drobnymi. Wiadomości jednak z tego procesu informacyjnego stanowią jakby podsumowanie stanu diecezji wrocławskiej niemal w przeddzień zajęcia Śląska przez Prusy.¹⁴

Dysponujemy więc sześciu najstarszymi procesami informacyjnymi dla Wrocławia w czasach panowania austriackiego na Śląsku, z czego pięć pierwszych z lat 1655—1682, szósty dopiero po pół wieku. Na pytania o stan diecezji odpowiadało łącznie 16 osób, zdecydowanie rekrutujących się ze środowiska wrocławskiego, zarówno kapitulnego, jak i świeckiego. Przyjrzyjmy się teraz owym wiadomościom o diecezji, gdyż na ich podstawie w znacznej mierze otoczenie papieskie formowało sobie podstawowe wyobrażenie o tej odległej diecezji.¹⁵ Była ona przedmiotem zainteresowania nie tylko Stolicy Apostolskiej, ale także cesarza, gdyż w interesującym nas okresie aż 5-krotnymi kandydatami byli ludzie cesarza i jego wola otwierała im drogę do piastowania najwyższego urzędu kościelnego na Śląsku.

OBRAZ DIECEZJI WROCŁAWSKIEJ W PROCESACH INFORMACYJNYCH

Rozległa diecezja wrocławska zgodnie z brzmieniem pytań w procesie informacyjnym z pewnością nie mogła być uchwycona we wszystkich, jakże złożonych przejawach. Będziemy

¹⁴ Materiały źródłowe tego procesu znajdują się w ASV, Proc. Cons. vol. 118 ff. 630r—655v (mikrofilm w Ośrodku ABMK 137). Elekcja tego biskupa zajmowała już C. Grünhagena (*Die Bischofswahl des Kardinals von Sinzendorf 1732*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens” 26: 1892, s. 196—212), ale pełne materiały, także odpowiedzi o stanie diecezji, wykorzystał dopiero A. Strnad, *Der Kampf um ein Eligibilitätsbreve. Römische Quellen zur Breslauer Bischofswahl des Kardinals Philipp Ludwig von Sinzendorf (1732)*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” 33: 1975, s. 68—124.

¹⁵ Drugim takim źródłem, traktowanym jednakże z różnymi zastrzeżeniami, są relacje „ad limina”, które w swej redakcji posługiwały się, do czasu wprowadzenia od 1740 r. ujednoliconego kwestionariusza, układem z procesów informacyjnych. Por. W. Müller, art. cyt., s. 39—40. O relacjach wrocławskich informuje J. Kopiec, *Relacje biskupów wrocławskich „ad limina” z XVII i XVIII wieku*, „Nasza Przyszłość” 68: 1987 (w druku).

jednak mieli przynajmniej podstawowy obraz jej stolicy, katedry, instytucji biskupstwa, chociaż pozostałe kwestie zostaną też poruszone. Tych 12 pytań (trzynaste, pytające o okres wakansu, nie wchodzi do naszych rozważań) pozwala na ujęcie kilku zasadniczych tematów.

1. Wrocław — stolica diecezji. Informacje w tym względzie zawierają odpowiedzi na pytania 1 i 10. Przy opisie stolicy biskupstwa jako miasta podkreślano zasadniczo dwa momenty. Pierwszy to wielkość Wrocławia — *urbs magna* — uwydatniająca się szczególnie w porównaniu ze stolicą cesarstwa, Wiedniem, gdyż najczęściej procesy tutaj się dokonywały.¹⁶ Niekiedy na podstawie autopsji świadkowie potrafili dodać, że położony jest Wrocław nad Odrą, a M. Malder jeszcze dokładniej, że nad Odrą i Oławą.¹⁷ Nie jest wykluczony fakt, że swój ogrom miasto zawdzięczało swej roli jako stolicy prowincji śląskiej w ramach Królestwa Czech i cieszyło się licznymi przywilejami.¹⁸ Rozległość miasta miała ilustrować także liczba domów — świadkowie podawali, że było ich od 2000¹⁹ do 5000,²⁰ ale niemal wszyscy zastrzegali się, że nie jest to liczba precyzyjna. Oprócz tych ściśle faktograficznych danych, znajdowały się w odpowiedziach także oceny miasta, pięknego,²¹ co było chyba równoznaczne z wyrażeniem rzeczowego zachwyty.

Drugim elementem była liczba mieszkańców. Dane te stanowiły uzupełnienie poprzednich informacji. W dużym mieście zamieszkiwała dość pokaźna liczba mieszkańców. Podawana cyfra 70 tysięcy mieszkańców była jednak od razu reflektowana znikomą ilością katolików w mieście — od 3 do 5 tysięcy. Bliższe określenia podał jeszcze Hancke w 1671, że to głównie urzędnicy cesarscy składają się na tę liczbę,²² oraz w następnym procesie z 1682 r. Peschel.²³

¹⁶ *Erit magna sicuti Vienna, et fortassis etiam maior populosa* (Requesens 1655), a Franck 1682 powiedział, że „*maior quam Vienna*”. Uwaga: w dalszych przypisach nie podajemy też sygnatur za każdym razem, gdyż wszystkie pochodzą z wyliczonych wyżej źródeł.

¹⁷ *In planitie prope flumen Odera* (Requesens 1655). *Civitas est constructa ad Oderam in superiori Silesia* (sic!) — Hancke 1671.

¹⁸ Tak wszyscy świadkowie w procesach informacyjnych.

¹⁹ Większość świadków podaje tę cyfrę.

²⁰ Tak podał Peschel 1682.

²¹ *Urbs famosa, insignis, potens commerciis in provincia Austriae* (Terzen 1655). *Civitas est pulchra* (Pietsch 1682). *Vratislavia estque pulchritudinis admirandae, sicut et magnitudinis* (Malder 1732).

²² *Ex his pauci sunt catholici, nempe officiales caesarei et alii cives.*

²³ *Licet sunt omnes haeretici, praeter aliquam notabilem partem ca-*

Jakby uzupełnieniem opisu miasta biskupiego jest pytanie 10, dotyczące kościelnego obrazu instytucji w stolicy diecezji — poza katedrą, dla której zarezerwowano inne pytania. Na treści tych odpowiedzi zaciążyły wydarzenia Reformacji, która spowodowała przekształcenie się Wrocławia w silny bastion protestantyzmu.²⁴ Taki był ton odpowiedzi świadków w procesach informacyjnych. Wspominali, że kiedyś były w tym mieście parafie, klasztory i inne instytucje kościelne, ale teraz są w rękach protestantów (nazywanych konsekwentnie hereetykami).²⁵ Jedyne katolicka w swym charakterze pozostała wyspa tumska — św. Jana Chrzciciela — leżąca poza miastem, z katedrą i innymi jeszcze strukturami. Owe niesprecyzowane w początkowych procesach stwierdzenie miało dać ogólne odczucie sytuacji stolicy diecezji, bez wnikania w dokładne wyliczenie wszystkich kościelnych miejsc we Wrocławiu. Dopiero później pojawiały się pewne uściślenia. I tak Neander w 1663 r. podał, że praca duszpasterska była sprawowana w kościołach zakonnych i wyliczył je. W 1682 r. Pietsch wyliczył także istniejące bractwa — były to znaki coraz bardziej optymistycznych nastrojów. Szczególnie sytuacja katolicyzmu w stolicy Śląska poprawiła się w okresie rządów biskupa Franciszka Ludwika i dlatego N. Malder mógł w 1732 r. podać już dość obszerną charakterystykę Wrocławia. Rozpoczął swój wywód od stwierdzenia, że ze względu na brak katolickich parafii, za czasów biskupa Franciszka Ludwika udzielono dominikanom, konwentualnym i krzyżowcom z czerwoną gwiazdą praw parafialnych w ich kościołach. Poza miastem takie prawo posiadało opactwo kanoników regularnych

---

tholicorum, prout quotidie catholicorum numerus augetur in quantum potest cognosci a concursu illorum, qui veniunt ad processionem Sanctissimi Corporis Christi. Warte zacytowania jest uzasadnienie dla takiego stwierdzenia: scio, quia sum catholicus, natus in dicta civitate, ubi mansi praeter annum et medium quo maneo Viennae. Dysponujemy monografią historyczną Wrocławia, uwzględniającą znaczny dorobek częstkowy. W. Długoborski, J. Gierowski i K. Maleczyński, *Dzieje Wrocławia do roku 1807*, Warszawa 1958.

²⁴ Piśmiennictwo historyczne dotyczące Reformacji we Wrocławiu i na Śląsku jest obfite. Por. jego omówienie J. Drabina, *Z dziejów badań początkowego okresu Reformacji wrocławskiej*, „Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne” 13: 1982, s. 163—178; J. Kopiec, *Historiografia Diecezji Wrocławskiej do roku 1821*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 45: 1982, s. 277—289.

²⁵ Multae sunt parociae, sed omnes ab haereticis gubernatae (Georgii 1655). Parochiae sunt occupatae (Neander 1663). Podobne ujęcia przewijają się we wszystkich odpowiedziach.

św. Augustyna NMP „na Piasku”. Jeszcze była komenda joannitów pw. Bożego Ciała w mieście i tutaj pracę duszpasterską prowadzili krzyżowcy. Ten wstęp wskazywał, że spojrzenie na Wrocław pozwala uchwycić postępujące zmiany w kierunku rekatolicyzacji. Dalej M. Malder przedstawił poszczególne instytucje:

- kolegiaty: na wyspie tumskiej, św. Krzyża, w której odbywa się służba Boża dzięki rezydującym kanonikom i wikariuszom, oraz św. Idziego, ale gdzie nie sprawowało się uroczystości kościelnych ze względu na fungowanie tylko 1 kanonika i małe jego uposażenie;
- klasztory męskie: kanonicy regularni św. Augustyna „na Piasku”, premonstratensi u św. Wincentego, krzyżowcy z czerwoną gwiazdą przy kościele św. Macieja, jezuita z kolegium, dominikanie, konwentuśni, reformaci, kapucyni, bonifratrzy.
- klasztory żeńskie: urszulanki, klaryski, dominikanki.
- bractwa: w katedrze Najśw. Sakramentu, dalej św. Sebastiana, Najśw. Serca Jezusa, Różańcowe, M. B. Bolesnej i św. Barbary;²⁶
- szpitale: sławne były sierocińce założone przez biskupa Franciszka Ludwika, jeden dla dzieci szlacheckich, drugi dla pozostałych, dalej przytułek dla biednych, szpital u krzyżowców oraz bonifratrów. Ważna też była uwaga, że pozostałe — a więc istniejące przed Reformacją — znajdują się w rękach protestantów.

Na ten obraz, przedstawiony przez M. Maldera, złożyły się już wysiłki biskupów wrocławskich od Sebastiana Rostocka do Franciszka Ludwika i dzięki temu owe relacje w procesach informacyjnych dopomagają nam dzisiaj w rekonstruowaniu postępów katolicyzmu we Wrocławiu.

2. Katedra. Rzecz charakterystyczna, że w całym procesie informacyjnym aż 4 pytania dotyczyły katedry. Ta centralna świątynia dla całej diecezji zasługiwała na szerokie jej zaprezentowanie. W procesach wrocławskich zdecydowana większość świadków знаła katedrę z autopsji i nieraz do głosu dochodziła дума z przynależności do katedralnej kapituły we Wrocławiu jak i z dobrego stanu pierwszej świątyni diecezji. Wykład o katedrze we wszystkich odpowiedziach był jasny i prosty. Katedra stała poza miastem, na wspomnianej już

²⁶ Bractwa znalazły swój opis w wartościowej pozycji W. Bochnak, *Religijne stowarzyszenia i bractwa katolików świeckich w Diecezji Wrocławskiej (od XVI w. do 1810 r.)*, Wrocław 1983.

wyspie tumskiej, była pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela (Brunetti w 1664 r. wymieni jako patronów katedry św. Jana Chrzciciela i Ewangelistę). Wszyscy świadkowie uznawali katedrę za świątynię dawną, wspaniałej konstrukcji, bogato ozdobionej.²⁷ Zasadniczo nie wymagała prac remontowych, poza odbudową wieży, zniszczonej w czasie najazdu szwedzkiego na Wrocław w czasie wojny 30-letniej.²⁸ Przykryta była dachem miedzianym.²⁹ Tyle z odpowiedzi na pytanie 2 w procesie. Dalszym jakby ciągiem zainteresowania katedrą było pytanie 5, traktujące o sprawowaniu w katedrze posługi duszpasterskiej. Odpowiedzi przez cały interesujący nas okres były jednoznaczne, zresztą nie rozbudowywane. Stwierdzano zawsze z naciskiem, że w katedrze znajduje się chrzcielnica i jest sprawowane duszpasterstwo przez wikariusza, delegowanego przez biskupa z grona misjonarzy.³⁰ Dodatkowo jeszcze sprecyzował W. Barthonius w 1664 r., że posługa ta obejmuje także kolegiacki kościół św. Idziego.³¹

Do sprawowania różnorodnej posługi religijnej w katedrze potrzebne są odpowiednie sprzęty liturgiczne. O nich traktowało pytanie 6 w procesie informacyjnym. Ani razu nie spotkano odpowiedzi precyzyjnej co do poszczególnych przedmiotów, ich ilości, jakości, stanu przechowywania. Padały jedynie krótkie odpowiedzi, że katedra w swym skarbcu posiada wystarczające zasoby, zarówno pod względem ilości jak i bogatego

²⁷ Dla zapoznania się z dziejami katedry św. Jana Chrzciciela w interesującym nas okresie szczególnie przydatne są pozycje: W. Schulte, *Geschichte des Breslauer Domes und seine Wiederherstellung*, Breslau 1907; A. Sabisch, *Die Brandkatastrophe auf der Breslauer Dominsel am 9 Juni 1759 und ihre Folgen für die bis 1945 geltende räumliche Gestaltung*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” 26: 1968, s. 191—209.

²⁸ Magna quidem et insignis structurae (Georgii 1655). Templum est valde amplum, complectens tres naves (Requesens 1655). Est magna antique structurae (Neander 1663). Lapideae structura elegantis, satis ampla et magna (Pietsch 1682). Partim ex lateribus, partim ex lapidibus quadratis aedificata, estque oblonga et elegantis structurae et altaribus marmoreis exornata. Nulla indiget reparatione. O wieży mówi Paquesens w 1655 r.: Nulla indiget reparatione nisi tantummodo una turris, quae tempore belli fuit devastata a militibus.

²⁹ Cathedra ... structurae quadrato lapide cum tecto supreo (Franck 1682). Podobnie Malder — cupro tecta.

³⁰ Neander w 1664 r.: Exercetur cura animarum per 1 vicarium deputatum a capitulo amovibilem. Heyman 1671: Exercetur cura animarum per curatum ab episcopo deputatum.

³¹ In ecclesia cathedralis est fons baptismalis, cura autem exercet in ecclesia vicina S. Aegidii per suum proprium curatum.

stanu.³⁷ Oprócz tego pytanie 6 interesowało się jeszcze innymi elementami budynku katedry. Wymieniano zgodnie istnienie chóru, organów,³³ dzwonów w dzwonnicy oraz cmentarza w pobliżu katedry.

Dla pełności obrazu katedry w kwestionariuszu w procesie informacyjnym pytanie 7 dotyczyło relikwii. Wszyscy świadkowie zgodnie poświadczali istnienie takowych w katedrze wrocławskiej. Nie zawsze potrafili odpowiedzieć dokładnie³⁴ albo ogólnie o cząstkach wielu Świętych.³⁵ Pewność była co do relikwii głowy św. Wincentego, diakona i męczennika, w późniejszym czasie informowali o 2 integralnych ciałach św. Honoriusza i Septymiusza,³⁶ dalej o 3 relikwiach głowy świętych towarzyszek św. Urszuli.³⁷ Poza tym zadowolano się jeszcze stwierdzeniem o wielu innych. Wszystkie przechowywane były z należąca czcią w srebrnych naczyniach, wystawiane zaś były w dni tych św. Patronów i w święta uroczyste.³⁸

3. Kapituła katedralna. W pytaniu 4 według pytań w procesie informacyjnym możemy znaleźć zasadniczo tylko informacje o ilościowym wymiarze tego gremium.³⁹ Przez cały

³² Sacrarium abunde refertum (Heyman 1671). Habet omnia necessaria (Franck 1682). Habet sacrarium decenter instructum ne dum ad sufficientiam, sed etiam ad decorem (Malder 1732).

³³ W 1682 r. Pietsch dodał: Cathedra ... habet organum pulchrum et modernum.

³⁴ Praecise nescio — Terzen 1655.

³⁵ Non sunt corpora integra, sed sunt aliquae insignes reliquiae, scilicet cranem S. Vincentii et aliae, quae decenter in thecis argenteis asservantur, — Neander 1663.

³⁶ Est cranium S. Joannis Baptistae, caput S. Vincentii, duo corpora SS. Honorii et Septimii, tria capita SS. Sociorum S. Ursulae.

³⁷ Tak świadkowie w 1682 r.

³⁸ Reliquiae ... in solemnioribus exponuntur ut venerantur a populo — Weinzierle 1663. Co do początków kultu relikwii na Śląsku wartościowym jest studium L. Santifaller, Quellen zur Geschichte des spätmittelalterlichen Ablass- und Reliquienwesens aus schlesischen Archiven (Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs Bd 1: 1948).

³⁹ Nie dysponujemy opracowaniem dziejów kapituły katedralnej we Wrocławiu w okresie poreformacyjnym; literaturę dla opracowań okresu średniowiecza i czasów Reformacji przytacza J. Kopicz, *Historiografia Diecezji Wrocławskiej*, art. cyt., s. 317—320. Dla XVII w. przydatne są: G. Cwiężek, *Kapituła wrocławska za rządów biskupa królewicza Karola Ferdynanda Wazy (1625—1655)*, „Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne” 3: 1971 s. 103—121; dla czasów biskupa S. Rostocka (1664—1671) rozdział w monografii J. Jungnitz, *Sebastian von Rostock*, dz. cyt., s. 117—131; dla rekonstrukcji składu osobowego J. Jungnitz, *Die Prälaten des Breslauer Domstifts seit der Mitte des 17 Jahrhunderts*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte

nasz okres niezmienna była liczba prałatur w kapitule: prepozytura, dziekanat, archidiaconat, scholasteria, kustodia, kantoria i kanclerstwo, natomiast znaczne wahania występowały w prebendach kanonickich. Liczbę kanoników podawano od 34 do 38 i 39 w 1732 r., ale rezydujących faktycznie i spełniających swe kanonickie obowiązki było 26 w 1671, 16 w 1682 i ledwo 14 w 1732 r. Wszystko to uzależnione było od słabego uposażenia, które kiedyś wystarczało, ale ze względu na wojny i kataklizmy, dotykające cały kraj, znacznie się zmniejszyło, stąd nie można było zapewnić należytego uposażenia dość wysokiej liczbie prebend.⁴⁰ Brunetti podał, że jego wysokość sięgała 600 florenów (1664 r.), ale w 1655 r. wynosiła tylko 300 (Georgii).

Oprócz kanoników przy katedrze fungowali jeszcze inni prezbiterzy „qui vicarii nuncupantur” i którzy troszczyli się o służbę Bożą w katedrze. W 1655 r. podawano 17 wikariuszów, w 1664 r. 20, ale w 1671 tylko 8, a w 1732 r. 9 oraz drugich 9 z fundacji XVII-wiecznego sufragana Jana Baltazara Liescha.⁴¹

Wydaje się, że kapituła została w odpowiedziach potraktowana bardzo formalistycznie. Nikt ze świadków nie zadał sobie trudu zwrócenia uwagi na miejsce tej kapituły w rządach diecezją. A należało zaznaczyć, że z uwagi na nierezydencję biskupów we Wrocławiu — głównie przebywali w Nysie — ciężar odpowiedzialności spoczywał na niej. Widocznie nie chciał nikt z nich wnikać zbyt szczegółowo w sprawy, których od nich nikt nie oczekiwał.

4. Kolejne zagadnienie to rezydencja biskupia, którą szczególnie interesowało się pytanie 8. Położona w pobliżu katedry, zbudowana jak wygodny pałac, ucierpiała szczególnie wiele w czasie wojen XVII wieku.⁴² Odpowiedzi świadków

---

und Althertum Schlesiens” 25: 1891, s. 282—286, także cytowane artykuły o elekcjach biskupów wrocławskich.

⁴⁰ Sunt 7 dignitates... prabendae computando supradictis 7 dignitatis, puto quod perveniunt ad 34, quorum tamen nec dimidia pars est in residentia ex causa devastationis belli — Georgii 1655. Podobne sformułowania we wszystkich odpowiedziach.

⁴¹ Sufragan wrocławski, zmarły w 1661 r., ufundował we Wrocławiu kolegium dla 12 kleryków jako osobny gmach, z zobowiązaniem stypendystów do kultywowania śpiewu gregoriańskiego i pomocy w katedralnej służbie Bożej. J. Jungnitz, *Die Breslauer Germaniker*, Breslau 1906, s. 144.

⁴² Opis rezydencji biskupiej we Wrocławiu spotykamy u A. Sabitscha, *Breslauer Domherren des 16 Jahrhunderts. Im Umkreis ihres Dienstes und ihrer Häuslichkeit*, w: *Reformata reformanda; Festgabe für Hubert Jedin*, Münster 1965, s. 163n.

były bardzo krótkie i niemal jednobrzmiące: dom biskupi obszerny, ale zniszczony i przez to wymagający naprawy.⁴³ Po kardynale Fryderyku, który wyjątkowo rezydował przez 5 lat we Wrocławiu i częściowo przyczynił się do odbudowy rezydencji, spotykamy odpowiedzi, że częściowo nadal jeszcze reparacja wymagana.⁴⁴

5. Podobnie krótko potraktowane zostały odpowiedzi na ważne zagadnienie dotyczące uposażenia biskupstwa, o czym wprost traktowało pytanie 9. Z pewnością w Rzymie interesowano się tym materialnym zabezpieczeniem biskupa, ale zadowalano się jedynie podaniem wysokości florenów. Przebija z tych odpowiedzi trudna sytuacja całej ziemi śląskiej, szczególnie w pierwszej połowie XVII w. Miało to wzmocnić porównanie sprzed początków owego wieku z sytuacją w połowie czasów między zakończeniem wojny 30-letniej a wzrostem napięć, związanych z niebezpieczeństwem tureckim. Szczególnie reprezentatywny był głos J. Georgii w 1655 r.: przed 100 laty wysokość dochodów biskupstwa sięgała 80 tys. złotych guldenów, a obecnie spadła do połowy tej sumy.⁴⁵ W późniejszych odpowiedziach świadkowie wymieniali cyfry 50 tys. florenów (1663), 40 tys. (1664), 36 tys. (1671), a nawet mało precyzyjnie 30—40 tys. (1682). Nie wchodząc w szczegóły, bo teksty odpowiedzi w procesach informacyjnych nie pozwalają na głębsze przestudiowanie tej kwestii, możemy jeszcze dodać, że na wysokość uposażenia składały się nie tylko procenty i dziesięciny poddanych, ale także naturalia w postaci zboża, bydła i innych rolniczych produktów. W całości jednak odpowiedzi wyliczenie nawet tylko samej wysokości uposażenia wskazuje na stopień zubożenia diecezji w trudnych latach XVII-wiecznych niepokojów.

6. Kolejne zagadnienie, wprawdzie nie według następstwa pytań w procesie informacyjnym, pojawiające się w obrazie diecezji, to seminarium duchowne (pytanie 12). Kwestia ta należała do niezwykle ważnych w całokształcie reformy trydenckiej i była jakby probierzem przejścia się przez rządców die-

⁴³ Est Vratislaviae domus ampla pro episcopo, contigua ecclesiae cathedralis, uae indiget non pauca reparatione — Barthonius 1634.

⁴⁴ Habet domum partim tamen dirutum, licet in partem restaurata sufficientem pro familia ordinaria episcopi. Cardinalis autem tenebat partem familiae intra civitatem ideoque indiget reparatione seu potius ut perficiatur in partibus inchoatis — zeznał Peschel 1682.

⁴⁵ Frequenter audivi quod ante circiter annos 100 episcopatus proventus 80000 fl. fructificaret, hac vero tempestate, vix ad medietatem pervenient. Podobnie później np. Franck 1682.

cezji reformistycznymi dyrektywami soboru.⁴⁶ Diecezja wrocławska, która posiadała seminarium jako jedna z pierwszych w tej części Europy,⁴⁷ nie miała jednak szczęścia do niezłomnego istnienia i działalności tej bardzo ważnej instytucji kościelnej. Odpowiedzi w procesach są także potwierdzeniem tego niezadowolającego stanu. Do 1662 r. we Wrocławiu nie było seminarium, gdyż od końca XVI w. było umieszczone w Nysie — stąd w 1655 r. odpowiedzi brzmia minorowo, że seminarium we Wrocławiu nie ma, tylko w Nysie kształcą się kilku młodzieńców w kolegium jezuickim. W 1663 r. było ich — już we Wrocławiu — 12, którzy usługiwali w służbie Bożej w katedrze (Brunetti 1664). Stan ten musiał nie być zachwycający, skoro w 1682 r. Pietsch powiedział, że to raczej tylko konwikt, a nie prawdziwe (trydenckie) seminarium.⁴⁸ Stan nie uległ zasadniczej poprawie, gdyż jeszcze w 1732 r. był seminarium nie wydaje się być ustabilizowany, bowiem tylko pod kierunkiem kanoników w ich rezydencjach mieszkało 8 alumnów z uposażenia biskupa, chociaż przed kilku laty (1729) powstał nowy gmach i doszła fundacja kanonika Hatzfelda (zm. 1727).⁴⁹ Ważną informacją było, że egzaminy, w obecności dwóch kanoników-inspektorów, przeprowadzało trzech profesorów teologii z zakonów jezuitów, dominikanów i franciszkanów.⁵⁰

7. Wreszcie jedyne pytanie (nr 11), które poświęcone było całej diecezji, jej rozległości, liczbie miast i innych miejscowości. W tym pytaniu najdobitniej ukazuje się włoska perspektywa patrzenia na diecezję, z dominacją jedynie diecezji i katedry. Równocześnie w odniesieniu do naszej diecezji na Śląsku ukazuje się jakby swoisty brak kompetencji świadków: wiedzieli coś ogólnie, ale samej diecezji nie znali, nawet od teoretycznej strony kancelarii biskupiej. Dlatego też padały

⁴⁶ Por. pracę H. J edina, *Die Bedeutung des tridentinischen Dekretes über die Priesterseminare für das Leben der Kirche*, „Theologie und Glaube” 54: 1964, s. 181—198.

⁴⁷ Podaje historyczny rozwój tej instytucji w diecezji wrocławskiej H. Hoffmann, *Die Geschichte des Breslauer Alumns. Ein Beitrag zur Geschichte der Priesterbildung in Schlesien*, Breslau 1935.

⁴⁸ Est convictus aliquis potius quam verum Seminarium, apud PP. Iesuitas.

⁴⁹ W swym testamencie uczynił zapis na fundację stypendiów dla 8 alumnów we Wrocławiu, por. J. Jungnitz, *Anthön Lothar Graf von Hatzfeld—Gleichen, Kanonikus, Offizial und Generalvikar von Breslau*, Breslau 1908, s. 68.

⁵⁰ Omnes per concursum in praesentia 2 canonicorum inspectorum a 3 professoribus theologiae (SI, OP, OFM) examinantur.

odpowiedzi zróżnicowane, w dodatku nie wnoszące wielu elementów do wizji naszej diecezji w okresie austriackiej rekateolizacji.

Mogliśmy się dowiedzieć, że obejmowała cały Śląsk (Georgii, Terzen 1655, Brunetti 1664), albo nieco precyzyjniej, że obie części Śląska, górny i dolny (Heyman 1671). Niektórzy użyli określenie rozległa (ampla), dokumentowane podaniem w miłach jej terenu: od długości 30 mil włoskich (Barthoniuss 1664), 40 (Neander 1663) do 50 (Malder 1732) i szerokości od 16 (Franck 1682) do 20 (Neander 1663, Barthoniuss 1664, Malder 1732), jedynie Franck w 1682 r. podał szerokość 16 mil. Dane te oczywiście niczego precyzyjnie nie określiły, miały jedynie ukazać jej nieproporcjonalne do warunków włoskich rozległości. Bardziej obrazowo wielkość diecezji uwidoczniła się przez wskazanie liczby miejscowości, szczególnie sformułowane przez K. Neandra w 1663 r.: diecezja obejmowała tysiące wiosek, zamków i miast, których większa część była protestancka.⁵¹ J. Pietsch w 1682 r. wyliczył na jej terenie 2 civitates — Nysa i Głogów oraz wiele miast i ziem.⁵²

Niewiele posiadamy w odpowiedziach danych o granicach diecezji; najdokładniej, ale tylko polityczne, podał K. Neander w 1663 r.: diecezja rozciągała się od granic Polski, Czech, Moraw, Łużyc do Marchii Brandenburskiej.⁵³

Nowy natomiast element to wyliczenie księstw, składających się na prowincję śląską. W 1671 r. J. Heyman wyliczył kilka ziemniennych oraz podał że są jeszcze inne,⁵⁴ w następnych odpowiedziach J. Peschel ((1682) tylko ogólnie podał liczbę 13 księstw, ale M. Malder w 1732 r. dokładnie wymienił: grodkowskie (biskupie), wrocławskie, świdnickie, jaworskie, głogowskie, opolskie, raciborskie, legnickie, brzeskie, wołowskie, cieszyńskie, oleśnickie, żagańskie i ziebickie.⁵⁵ W tym okresie

⁵¹ Millia pagorum, locorum, arcium, oppidorum et civitatum, quorum maior pars haeretica.

⁵² Dioecesis continet etiam 2 alias civitates nempe Nissam et Glogoviam, cum multis aliis oppidis et terris.

⁵³ Dioecesis ... pervenit ad fines Poloniae, Bohemiae, Moraviae, Lusatae et Marchionatus Brandenburgicae.

⁵⁴ Dioecesis est ampla, continens ... nonnullos ducatus, scil. Vratislaviensem, Glogoviensem, Tassinensem, Mistebereinsem, Opoliensem, Ratiboriensem et alias, quorum pars ego vidi.

⁵⁵ Principatus: Grottcoviensis (ad Episcopum), Vratislaviensis, Schwidniorensis, Jauroviensis, Glogoviensis, Oppoliensis, Ratiboriensis, Lignicensis, Briegensis, Wohlaviensis, Teschinensis, Oelsnensis, Bernstadiensis, Saganensis, Minsterbergensis in quibus diversae reperuntur civitates et villae.

księstwa były już tylko historycznym spadkiem, bez wykonywania rzeczywistej władzy, niemniej stanowiły o bogatym dziedzictwie dawnych wieków.

Jeden tylko raz w odpowiedziach spotykamy dane o instytucjach kościelnych poza Wrocławiem. Informatorem był M. Malder w 1732 r. Od niego możemy się dowiedzieć, że za jego czasów w diecezji wrocławskiej były następujące placówki: — kolegiaty: Głogów, Nysa, Opole, Racibórz, Głogówek i Niemodlin,⁵⁶

— parafie: liczba administrowanych przez katolików dochodziła do 600, z uwagą, że liczba ich była już większa, lecz ciósem była konwencja altransztadzka, narzucona cesarzowi austriackiemu przez króla szwedzkiego Karola XII,⁵⁷

— klasztory męskie: krzyżowcy z podwójnym krzyżem w Nysie, kanonicy regularni reguły św. Augustyna w Żaganiu i Oleśnie, cystersi w Lubiążu, Krzeszowie, Kamieńcu Żąbkowickim, Henrykowie, Rudach i Jemielnicy, dominikanie w Głogowie, Świdnicy, Opolu, Raciborzu, Cieszynie i Bolkowie, franciszkanie konwentualni w Środzie, Świdnicy, Lwówku, Opolu, Głogówku, Wodzisławiu i Koźlu, reformaci w Głogowie, Legnicy, Złotorzy, Jaworze, Nysie, Raciborzu i na Górze św. Anny, kapucyni w Nysie, Prudniku, Świdnicy i Brzegu, paulini w Głogówku i bonifratrzy w Cieszynie, nadto karmelici trzewickowi w Trzciny k. Wołowa, Kożuchowie, Wołowie i Strzegomiu, pijarzy w Białej Wodzie i augustianie eremici w Strzelinie,

— klasztory żeńskie: norbertanki w Czarnowasach, benedyktyнки w Legnicy, Strzegomiu i Lwówku, magdalenki w Szprotawie, Nowogrodzcu i Nysie, dominikanki w Raciborzu, kla-

⁵⁶ Posiadają one swoją literaturę, zbiera ją J. K o p i e c, *Historiografia*, art. cyt., s. 320—322.

⁵⁷ Dla rekonstrukcji sieci parafialnej w okresie poreformacyjnym przydatne mogą być źródła, dotąd szczegółowo nie wykorzystane, jak załącznik do relacji biskupa Sebastiana Rostocka z 1666/67 (przygotowany do druku), schematyzmy diecezji z 1724 r. (por. K. D o ł a, *Obraz statystyczny diecezji wrocławskiej w 1724 r.* — w druku), następne z 1738 i 1748 (ten ostatni jest pierwszym drukowanym wykazem dla diecezji wrocławskiej, przedruk w „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” 26: 1968, s. 289—326). Konwencja altransztadzka z 1707 r. nakazywała zwrot protestantom ok. 120 kościołów na Śląsku. Por. N. C o n r a d s, *Die Durchführung der Altranstädter Konvention in Schlesien 1707—1708*, Köln—Wien 1971.

ryski w Głogowie, cysterki w Trzebnicy i urszulanki w Świdnicy.⁵⁸

Dane przytoczone przez Maldera stanowić mogą bardzo ważny punkt orientacyjny dla uchwycenia akcji rewindykacyjnej i restytucyjnej zakonów na Śląsku, które na skutek Reformacji ucierpiały w stopniu bardzo widocznym.

Obraz diecezji wrocławskiej w świetle odpowiedzi w procesach informacyjnych nie może uchodzić za wystarczający. Dane te zawarte są także w innych kategoriach źródeł, ale stanowią cenny, dodatkowy element do obrazu diecezji oraz wzmacniania się w niej katolicyzmu.⁵⁹

8. Ostatnie zagadnienie, poruszane w procesach informacyjnych — chociaż już 3 pytanie w kolejności o tym mówiło — to przynależność metropolitalna diecezji. Dla żadnego ze świadków wrocławskich procesów nie ulegało wątpliwości, że w tym już czasie diecezja wrocławska cieszyła się przywilejem egzempcji, a więc nie podlegała żadnemu arcybiskupowi jako swemu metropolicie.⁶⁰ Niekiedy tylko w odpowiedziach dochodziły do głosu dawne reminiscencje o przynależności do Gniezna, czy wysuwaniu przez metropolitów gnieźnieńskich roszczeń do egzekwowania swego zwierzchnictwa nad Wrocławiem.⁶¹ Najwyraźniej stwierdzenie egzempcji, przynajmniej faktycznej, podał M. Malder w 1732 r.: podstawą egzempcji Wrocławia było kierowanie wszelkich apelacji do trybunału nuncjatury wiedeńskiej.⁶²

⁵⁸ Podstawowe piśmiennictwo dotyczące zakonów na Śląsku podaje J. Kopiec, *Historiografia*, art. cyt., s. 333—348.

⁵⁹ Zob. ogólne opracowanie sytuacji diecezji tego okresu J. Mandziuk, *Diecezja wrocławska w XVII wieku*, „Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne” t. 17: 1985, s. 335—342, opr. na podstawie wcześniejszej literatury.

⁶⁰ Użyte określenia: nulli archiepiscopo suffraganea, nulli archiepiscopo subiacet, a J. Heyman 1671 dodał: est ipse caput cum sit ecclesia autocephala.

⁶¹ Archiepiscopus Gnesensis (sic!) in Polonia praetendit esse metropolitanus istius episcopatus, sed non agnoscitur pro tali (Requesens 1655); Direbatur olim fuisse Gnesnensi archiepiscopatu (Neander 1663); Nulli archiepiscopo subiacet, licet olim subiaceret Gnesnensi (Franck 1682).

⁶² Cathedralem credo subiectam esse soli S. Sedi Apostolicae, quia nullus Archiepiscopus ullam iurisdictionis actum in ea exercet, omnesque appellationes diriguntur ad S. Nunciaturam Viennensem. Dla całości problemu zob. A. Sabisch, *Bistum Breslau und Erzbistum Gnesen, vor allem im 16. und 17. Jahrhundert*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” 5: 1940, s. 96—141. Literaturę zestawia J. Kopiec, *Historiografia*, art. cyt., s. 327—330.

ZAKOŃCZENIE

Celowo w niniejszym krótkim szkicu zaprezentowano tylko materiał dotyczący diecezji w procesach informacyjnych biskupów wrocławskich XVII i początku XVIII w. Chodziło o przybliżenie tej kategorii źródeł, które mogą być bardzo użyteczne dla badacza przeszłości Kościoła w okresie potrydenckim. Nie ulega wątpliwości, że odpowiedzi „super statu” nie mogą być traktowane jako niemal gotowy materiał do rekonstrukcji stanu całej diecezji. Akcent bowiem padał na podstawowe tylko fakty związane z funkcjonowaniem diecezji zogniskowane wokół stolicy diecezji i instytucji służących biskupowi ordynariuszowi. Inne kwestie, o ileż bogatsze, z rzeczywistości diecezjalnej, traktowano jakby tylko dodatkowo, jako dalsze tło. Wiadomości przekazywane przez świadków były bardzo nierówne, a przeważały sformułowania ogólne, bez koniecznej — dla historyka szczególnie — specyfikacji informacji. Tym bardziej to zastanawiające, że rzadko pytano osoby nie mające nic wspólnego z samym ośrodkiem diecezjalnym; byli to raczej ludzie kompetentni. Nie sposób nie podsumować tego jakby zastrzeżeniem, jak owe dane mogły satysfakcjonować Rzym, gdyż nie spotykamy reakcji, a jeżeli szukano dodatkowego sprecyzowania, to właściwie w dziedzinie uposażenia biskupa, ewentualnie kapituły katedralnej. W sumie więc nie sposób oprzeć się wrażeniu, że górę brała jedynie formalna strona, kończąca się na samym fakcie zadania pytań o stanie diecezji i uzyskania na nie odpowiedzi, bez domagania się — i sprawdzenia — precyzji wszelkich podawanych wiadomości.

Jednak historyk okresu potrydenckiego nie pominie, oczywiście, procesów informacyjnych i wiadomości o stanie diecezji w nich zawartych jako ważnych źródeł historycznych. Są one przede wszystkim wynikiem i wyrazem świadomości świadków reprezentujących określony punkt widzenia na funkcjonowanie diecezji i jej instytucji. Przez to są już one bardzo ważne.

Materiał o stanie diecezji w nich zawarty uzupełni jeszcze historyk wiadomościami z relacji „ad limina”, a także szczególnie z wizytacji diecezji,⁶³ nie pomijając osiągnięć badań

---

⁶³ Wizytacje diecezji wrocławskiej zachowały się od 2 połowy XVII wieku. Owe XVII-wieczne wydał J. Jungnitz, *Visitationsberichte der Diözese Breslau*, Bd 1—4, Breslau 1902—1908. Częstkowe opracowania niektórych wizytacji znajdujemy w monografiach biskupów wrocławskich, np. G. Cwiczek, *Królewicz Karol Ferdynand Waza jako biskup wrocławski*, w: *Studia z historii Kościoła w Polsce*, t. 2: 1973, s.

lokalnych, mogących w niejednym szczególe uzupełnić wiadomości o poszczególnych instytucjach kościelnych czy przejawach życia religijnego. Każde z tych źródeł zasłużyło już na zastrzeżenia co do ich kompletności, precyzji i rzetelności, ale wzajemna ich konfrontacja może dać bardzo wiele cennego i ciekawego materiału do syntezy — w naszym przypadku — dziejów Kościoła śląskiego w tej wybranej epoce.

*Die Diözese Breslau im Lichte der
Informationsprozesse in den Jahren 1655—1732*

Zusammenfassung

Forschungsgegenstand im diesen Aufsatz sind die Informationsprozesse der Breslauer Bischöfe, die vor ihrer Ernennung auf Grund der nachtridentinischen Regeln angeordnet und von die Päpste Gregor XIV und Urban VIII durchgeführt wurden. Diese Quellen sind im Vatikanischen Archiv aufbewahrt. Im Frageboden befinden sich 13 Fragen „super statu dioecesis“, die vom neu ernannten Bischof in Besitz übernommen sollte. Sie betreffen folgende Bereiche: die Lage und Grösse der Diözese, die Kathedrale, das Domkapitel, die Residenz und das Einkommen des Bischofs, die Zahl der Pfarreien und andere kirchliche Anstalten, das Metropolitanbündnis. Im Zeitraum von 1655—1742 (bis Ende der Habsburger Epoche) haben es 6 Informationsprozesse stattgefunden. 16 Personen, mehrere aus Breslau, wurden angefragt. Der Aufsatz analysiert Informationen über Diözese Breslau in der Epoche der Rekatholisierung in Schlesien.

J. Kopiec

201—232; J. Jungnitz, *Sebastian von Rostock*, dz. cyt., s. 148—156; J. Mandziuk, *Karol Franciszek Neander*, art. cyt., s. 173—177.